

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Şiirlerdeki Metaforlar Metaphors used in the Poems in *Dîvânu Lugâti't-Türk*

Çağla BARIKAN TOPÇU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü
c.barikan@iku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-0034-5386

Öz: *Dîvânu Lugâti't-Türk* Türk dünyasının, Türkçenin, Türk kültür ve edebiyat tarihinin temel yapı taşlarından biridir. Eser Türkçenin grameri üzerine açıklamalar, Türk boylarının ağız özellikleri, dönemin yaşantısı ile ilgili kimi inanç ve efsanelere ilişkin bilgiler, harita, ad bilimi alanına kaynak oluşturan yer ve kişi adı örnekleri, şiir, atasözü gibi çeşitli edebî türleri barındırması yönüyle zengin bir içeriğe sahiptir. Söz konusu çok yönlü yapısıyla XI. yüzyıldaki Türk boylarının toplumsal, kültürel, gündelik yaşantısına dair birtakım izler de barındıran *Dîvânu Lugâti't-Türk*, dönemin anlam dünyasını aydınlatabilecek geniş bir kavram haritasına sahiptir. Kaleme alındığı yüzyılın düşünce sistemine ışık tutan bu haritanın nasıl kavramsallaştırıldığını belirleyebilmek için kavram sisteminin arka planında etkin bir yer kaplayan metaforlara ulaşmak gerekir. Çünkü metafor insan zihninin, insanın kurduğu toplumsal yaşamın gündelik düşünce ve davranış kalıplarına ait belirgin sonuçlar üretmektedir. Bu çalışmada çağdaş metafor teorisi yöntemiyle *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yer alan şiirlerdeki metaforlar ele alınmış, bu metaforik ifadelerin büyük ölçüde doğa, duygu, insan, ölüm ve zaman kavramlarının temelinde kurulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kâşgarlı Mahmud, bilişsel dil bilimi, metafor.

Abstract: *Dîvânu Lugâti't-Türk* is one of the fundamental building element of the Turkish world, Turkish language and Turkish cultural and literary history. The work has a rich content in that it includes explanations on Turkish grammar, dialect characteristics of Turkish tribes, information on some beliefs and legends related to the life of the period, map, examples of place and person names that form a source for the field of onomastics and various literary genres such as poetry and proverbs. With its multifaceted structure *Dîvânu Lugâti't-Türk* which also contains some traces of the social, cultural and daily life of the Turkish tribes in the 11th century has a wide conceptual map that can illuminate the semantic world of the period. In order to determine how this map which sheds light on the thought system of the century in which it was written was conceptualized it is necessary to reach the metaphors that occupy an active place in the background of the conceptual system. Because metaphor produces distinct results regarding the daily thought and behavior patterns of the human mind and the social life that humans establish. In this study, the metaphors in the poems in *Dîvânu Lugâti't-Türk* were examined with the method of contemporary metaphor theory and it was determined that these metaphorical expressions were largely based on the concepts of nature, emotion, human, death and time.

Keywords: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kâşgarlı Mahmud, cognitive linguistics, metaphor.

Geliş Tarihi:29.08.2024

Kabul Tarihi:04.11.2024

Yayın Tarihi:22.12.2024

Atıf: Topçu Barikan, Ç. (2024). Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan şiirlerdeki metaforlar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânu Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 235-249. Doi: 10.33437/ksusb.1540748

GİRİŞ

İnsan zihninin temas ettiği herhangi bir durum, düşünce, eylem veya nesne üzerine ürettiği soyut tasarım olarak tanımlayabileceğimiz kavram dil bilimi, eğitim ve öğretim, felsefe, psikoloji gibi disiplinlerin ele aldığı araştırma konularından biridir. Dili iletişim aracı olmaktan öte bir sistem olarak tanımlayan dil bilimine göre dil göstergesinin gösterilen yönüne denk gelen kavram, insanın veya toplumun düşünce sisteminin oluşumunda temel bir role sahiptir. Bu rolü önemli kılan etken, insanın kendisini sınırladığı kavram dünyasıyla belirli bir varlık alanı inşa etmesidir. Metafor ise genel bir ifadeyle insan zihninin kurduğu bu kavramsal alanların hareketliliği sonucu ortaya çıkar. Söz konusu sözcüğün etimolojik açıklaması bu hareketliliği belirgin bir şekilde ifade eder: “Metaforun Yunanca karşılığı olan *metapherein* sözcüğü ‘taşımak’, ‘aktarmak’” anlamına gelmektedir (Draaisma, 2021: 28). Bu bağlamda metaforu kavramsal alanların “taşınması”, “aktarılması” şeklinde açıklayabiliriz. Bilişsel dil bilimi, metaforu “bir kavramsal alanı başka bir kavramsal alan açısından anlamak” şeklinde tanımlar (Kövecses, 2010: 4). Çağdaş metafor teorisyenlerinden *Zoltán Kövecses* bu tanımları bir kısaltma yoluyla şöyle özetler: “Metafora ilişkin bu bakış açısını ifade etmenin kolay bir kısaltması şudur: Kavramsal alan a, kavramsal alan b'dir ve buna kavramsal metafor denir.” (2010: 4). *Kövecses* “Where Metaphors Come From” adlı kitabında ise metaforu “bir deneyim alanının (a) başka bir deneyim alanı (b) açısından kavramsallaştırıldığı bilişsel bir süreç” olarak tanımlayarak metaforun bir kaynak ve bir hedef alandan oluştuğunu, kaynak alanın tipik olarak daha fiziksel, hedef alanın ise daha soyut bir alan olduğunu ileri sürer (2015: 20). Bilişsel dil bilimine göre yalnızca dilsel bir olgu olmayan metaforun hangi bileşenlerden oluştuğu da önemli bir sorudur. *Kövecses* düşüncede temellenen metaforun dilsel, kavramsal, sosyo-kültürel, sinirsel ve bedensel bir olgu olduğunu ve tüm bu farklı bileşenlerde varlık alanı kurduğunu ifade eder (2005: 8-9). Bu açıklamaya göre metafor birden fazla bileşenin ortaklığında gelişen bir olgudur. *George Lakoff* ve *Mark Johnson*'a göre düşünce veya eylem sorunundan çok kelime sorunu olarak görülen metafor, sanılanın aksine yalnızca dilde değil düşünce ve eylemde de yaygındır (2022: 31). Bu bakış açısından hareketle kavram sistemimizi çalıştıran temel çarkların düşünce ve eylemlerimiz olduğu düşünülürse metaforların gündelik yaşantımızın merkezinde kaçınılmaz bir rol oynadığı gün yüzüne çıkar. Öyleyse hayatımızı büyük ölçüde metaforlar aracılığıyla deneyimlediğimiz sonucuna ulaşırız. Metaforun yaşantımızı şekillendirmede üstlendiği bu belirgin rol bir başka soruyu da beraberinde getirir: Metaforun gündelik yaşamdaki etkin rolü nasıl olur da görünmez hâle gelir? Bu soruya verebileceğimiz en iyi yanıt “Metaforlar o kadar sıradandır ki çoğu zaman onları fark edemiyoruz.” açıklamasıdır (Lakoff ve Turner, 1989: 1). *Lakoff* ve *Turner*'ın belirttiği üzere kavramların inşa ettiği metaforlar gündelik yaşantımızın düşünce ve davranış kalıpları arasında o kadar sıradanlaşır ki görünmez ve fark edilemez olurlar. Bu sebeple bir gazete sayfasında karşılaşılabileceğimiz “Kanser ilacını keşfeden *genç fidanlar* tüm insanlığın umudu oldu.” cümlesinin bilişsel mekanizmasında İNSAN BİTKİDİR metaforunun yer aldığını fark edemeyebiliriz.

Kövecses'in yukarıdaki metafor tanımında ifade ettiği üzere bir metaforik ifadeye kaynak ve hedef olmak üzere iki alan kaynaklık eder (2015:20). Örneğin HASTALIK SAVAŞTIR metaforunda savaş kavramı kaynak alanı, hastalık kavramı hedef alanı temsil etmektedir. Söz konusu metaforun zihnimizde kurduğu bilişsel mekanizmaya göre tüberküloz hastalığı için kurulan sağlık merkezine “verem savaş dispenseri” adını veririz veya kanser hastalığından kurtulan bir hasta için “kanseri yendi”, kurtulamayan biri için “kansere mücadelesinde yenik düştü” dilsel formlarını kurarız. İlgili örneklerde yer alan “savaş”, “mücadele”, “yen-”, “yenik düş-” ifadeleri kaynak alanı işaretleyen savaşın kavram alanına aittir. Gündelik yaşamın tekdüzeliğinde fark edilemeyen bu kalıcı yapılar ancak “çıkartım” aracılığıyla keşfedilebilir. Daha önce belirtildiği gibi gündelik yaşamımızın neredeyse tümü bu fark edilemeyen yapılar tarafından şekillenir. Bu sebeple “kavram sistemimiz büyük ölçüde metaforik”tir (Lakoff ve Johnson, 2022: 31).

Metafor üzerine yapılmış çalışmalar tarandığında felsefeden psikolojiye, iletişim bilimlerinden eğitim ve öğretime, dil biliminden edebiyata kadar geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Konumuzla ilgili sınırlandırmaya gidildiğinde ise metafor teriminin alan yazında farklı şekillerde (deyim aktarması, istiare, teşbih, mecaz vb.) tanımlanarak ele alındığı göze çarpmaktadır. Söz konusu kavramın bu çelişkili tanımlarına dikkat çeken *Şahan* “Metafor Ne Değildir?” adlı makalesinde ilgili terimin tanımlanmasında ve kullanılmasında metafor üzerine sağlam temeller atan batı felsefesinin çoğunlukla göz ardı edildiği üzerinde durmuş, sanılanın aksine “metaforun bir edebî sanat ya da retorik ürettiği

bir terim olmadığı"nı ileri sürmüştür (2017: 169-174). Söz konusu açıklamada da belirtildiği üzere, metafor yalnızca dil ile sınırlı bir gösteriş hilesi ya da iletişimin oyun işlevini taşıyan estetik bir unsur değildir. Metafor gündelik yaşamın merkezinde yer alan kavram sistemimizi nasıl kavramsallaştırdığımızı bir başka deyişle nasıl yapıya kavuşturduğumuzu ortaya koyan böylece zihnimizin yönettiği düşünce ve davranış kalıplarının arka planına dair belirgin sonuçlar üreten, her dilde bulunan donuk ve kalıcı yapılarıdır.

Kâşgarlı Mahmud tarafından XI. yüzyılda kaleme alınmış "Türk lehçelerini toplayan kitap" anlamına gelen *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT) Türklük bilimi araştırmaları başta olmak üzere coğrafya, etnoloji, halk bilimi, sosyoloji, tarih gibi disiplinlere de malzeme sağlayabilecek zengin içeriğiyle çok yönlü bir eserdir. DLT'nin içeriğinden yola çıkarak "dil bilgini", "Türkçü", "samimi bir Müslüman", "objektif bir bilim anlayışı sahibi", "mizahi yönü olan bir şahsiyet" olarak anılan bilgin, Türk coğrafyasını gezip Türk lehçelerini öğrendikten sonra eserini yazmaya başlamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: xxv-xxx). Bu çok yönlü eser üzerine bugüne kadar pek çok araştırma yapılmış, son yıllarda DLT'nin anlam dünyasını aydınlatılabilecek çalışmalar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar, eseri sözlük veya bir gramer kitabı olmanın ötesine taşıyarak dönemin sosyo-kültürel ve toplumsal yaşantısına yönelik çıkarımlar üretmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere metafor üzerine birçok disiplin tarafından farklı çalışmalar yapılmıştır ancak daha önce yapılmış çalışmalardan söz ederken konumuzla ilgili bir sınırlandırmaya gitmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda DLT'de yer alan metaforlar üzerine yapılmış ilgili yayınlara şu örnekleri verebiliriz: *Mağfiret Kemal Yunusoğlu* "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Metafor ve Metonimi" başlıklı çalışmasında öncelikle DLT'den seçtiği örnekler üzerinden metafor ve metoniminin çok anlamlılığa dayanarak varlık alanı inşa ettiğini belirtmiş, daha sonra metaforun kültürel yönünü vurgulayan örnekler üzerinden Türk kültürüne yönelik çıkarımlarda bulunup DLT'deki metafor ve metonimi modelleri üzerinde durmuştur (2008: 341-352). *Özen Yaylagül* "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar" adlı yayınında DLT'de yer alan atasözlerindeki metaforların birçoğunun varlık bilgisiyle ilgili olduğunu, bu bağlamda pek çoğunda kişileştirme olgusunun yer aldığını belirtmiş, atasözlerinde fiziksel varlık ve maddelere ilişkin bir hayli metaforun yer aldığını, bu metaforların en geniş alan kaynağının hayvanlar olduğunu ileri sürmüştür (2010: 112-121). *Nilüfer Çelik* "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Aşk ve Sevgiliye Dair Kavramlarda Kullanılan Metaforik Unsurlar" adlı makalesinde belirli bir konu sınırlamasına giderek DLT'deki aşk ve sevgiliye dayalı şiirlerdeki metaforik unsurlar üzerinde durmuştur (2022: 287-300).

Bu çalışmada DLT'deki dörtlük ve beyitlerle yazılmış tüm şiir/şiir parçaları (Ercilasun, 2020) çağdaş metafor teorisi yöntemiyle taranmış, metaforik ifadelere örnek teşkil edebilecek şiirlerde on dokuz farklı metaforun yer aldığı tespit edilmiştir. Bu metaforların büyük ölçüde doğa, duygu, insan, ölüm ve zaman olmak üzere beş farklı üst kavrama ait olabileceği belirlenmiştir. Çalışmamızın yukarıda bahsedilen *Çelik*'in (2022) yayınından ayrılan özgün yanı, herhangi bir konu sınırlamasına gidilmeden aşk ve sevgiliye dair şiirler de dahil olmak üzere DLT'deki tüm şiirlerin araştırmanın kapsamında yer almasıdır. Ulaştığımız bulgular ile bahsi geçen yayındaki tespitler karşılaştırıldığında *Aşk Tuzaktır, Aşk Tuzağa Düşmektir/Tutsaklıktır* metaforu olmak üzere bir adet tekrar eden bulguya rastlanılmıştır. İlgili metaforun farklı şiir örnekleri üzerinden ele alındığı gözlemlenmiştir.

DLT'deki şiirlerde yer alan doğa kavramı üzerine kurulu metafora mücadeledeki rakip; duygu kavramı üzerine kurulu metaforlara ateş, hastalık, ilaç, tuzağa düşmek/tutsaklık, bitki, güneş, fiziksel güç, boyuttaki küçülme ve dünyadan gizlenmek; insan kavramı üzerine kurulu metaforlara kap ve bitki; ölüm kavramı üzerine kurulu metaforlara güneşin batışı, ev sahibi ve düşman; zaman kavramı üzerine kurulu metaforlara ise düşman ve hastalık kavramlarının kaynaklık ettiği tespit edilmiştir.

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE YER ALAN ŞİİRLERDEKİ METAFORLAR

DLT'deki şiirler tarandığında bahsi geçen metaforik ifadelerin doğa, duygu, insan, ölüm ve zaman kavramlarının temelinde kurulduğu gözlemlenmiştir.

Doğa Kavramı Üzerine Kurulu Metaforlar

DLT’de doğa kavramını konu edinen pek çok şiir yer almaktadır. Özellikle bahar mevsiminin gelişiyiyle canlanan yeryüzü, akarsular, hayvanlar, hava olayları üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere konargöçer toplumlar için doğa kavramının yaşamı şekillendirmedeki rolü büyüktür. Bu sebeple şiirlere sayısal üstünlükle yansması doğal bir sonuç olarak düşünülebilir.

İlgili şiirlerde doğa kavramına ilişkin *Mevsimler (Kış ve Yaz) Mücadelede Birer Rakiptir* metaforu tespit edilmiştir:

Mevsimler (Kış ve Yaz) Mücadelede Birer Rakiptir:

Kaynak Alan: Mücadeledeki Rakip → Hedef Alan: Mevsim

Bu metaforik haritada mevsimler mücadele eden birer rakip olarak karşımıza çıkmaktadır. “Yılın, güneşten ısı, ışık alma süresi ve dolayısıyla iklim şartları bakımından farklılık gösteren dört bölümünden her biri; sezon, sürem” olarak tanımlanan (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) mevsimin insan yaşamını ve psikolojisini etkilediği bilinen bir gerçektir. Mevsim değişiklikleri ve insanın öznel iyi oluşu arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırmaya göre “Mevsimsel değişimler tüm canlıların sirkadiyen ritmini etkilemekte ve özellikle sonbahar ve kış aylarına bağlı olarak görülen değişimler olumsuz psikolojik belirtilerin görülmesine neden olmaktadır.” (Kiremitçi ve Coşkun, 2017: 246). Bu açıklamaya göre soğuk ve kapalı mevsimler insanın öznel iyi oluşunu olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı çalışmada özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde yaşanan intihar oranlarının en sık kış mevsiminde görüldüğü bilgisi de yer almaktadır (Kiremitçi ve Coşkun, 2017: 241). Bu bağlamda kış ve yazın bilişsel mekanizmada bir savaş meydanındaki rakipler olarak tasarlanması mevsimlerin insan yaşamını önemli ölçüde etkilemesiyle ilgilidir. Ayrıca her mevsimin olumlu ve olumsuz özellikleri vardır. Bu özellikler de kaynak alan mücadeledeki rakip kavramının hedef alan mevsim kavramıyla eşleştirilmesini olağan kılmaktadır.

Kış ve yaz mücadele etmekte, birer rakip olarak savaşmakta, sınırlı gözlerle bakışarak birbirlerini alt etmek için uğraşmaktadır:

Kış yây bile tokuştu

Kıyır közün bakıştı

Tutuşkalı yakıştı

Utgalı met uğraşur (s. 80)¹

Duygu Kavramı Üzerine Kurulu Metaforlar

Eserde yer alan şiirlerde aşk, kaygı, öfke, utanç, üzüntü ve sevinç kavramlarının metaforik bir dil ile ifade edildiği tespit edilmiş, bu doğrultuda birden fazla duygu kavramının birden fazla kaynak etki alanı aracılığıyla aktarıldığı gözlemlenmiştir. Duyguyu kavramsallaştıran kavramlar² ateş, bitki, boyuttaki küçülme, dünyadan gizlenmek, fiziksel güç, güneş, hastalık, ilaç ve tuzağa düşmek/tutsaklıktır. Bu kavram çeşitliliği göz önüne alındığında duygunun zihindeki bilişsel mekanizmada farklı kavramlarla eşleştirildiği böylece birbirinden farklı metaforik alanlar kurarak yer aldığı görülmektedir.

Aşk

DLT’deki şiirlerde aşk kavramı üzerine kurulu birden fazla metaforik ifade yer almaktadır. Bu metaforlara ateş, hastalık ve tuzağa düşmek/tutsaklık kaynaklık etmektedir.

¹ Söz konusu örnek şiir parçaları *Ahmet Bican Ercilasun (2020)* tarafından hazırlanan “Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki Şiirler ve Atasözleri” adlı yayından alınmıştır.

² DLT’de yer alan şiirlerdeki bazı duygu metaforlarının kaynak etki alanları tespit edilirken *Zoltán Kövecses’in (2004)* “Metaphor and Emotion Language, Culture, and Body in Human Feeling” adlı kitabında İngilizce duygu metaforları için belirlediği kaynak alanların yer aldığı bölüme (s. 36-40) başvurulmuştur. Bu doğrultuda İngilizcedeki kimi duygu metaforlarına kaynaklık eden “ateş”, “boyuttaki küçülme”, “dünyadan gizlenmek”, “fiziksel güç” ve “hastalık” kavramlarının DLT’deki bazı duygu metaforlarını da kavramsallaştırdığı tespit edilmiştir.

Aşk Ateştir:

Kaynak Alan: Ateş → Hedef Alan: Aşk

İlgili metaforik haritada kaynak alan ateş kavramı ile hedef alan aşk kavramı arasındaki ontolojik ve epistemik uygunluk şu şekilde açıklanabilir: Birine veya bir şeye duyulan derin bağlılık, seveda olarak tanımlayabileceğimiz aşk, yakıcı bir duygudur. Ateş de yakıcı nesnelere tutuşması sonucu ortaya çıkan ısıdır. Aşk insanı yakarak eritir ve küle çevirir. Ateş de önüne kattığı her şeyi küle dönüştürerek yok eder. Bu bağlamda her iki kavram da yakıcı ve yok edici olma özelliğiyle ön plana çıkmaktadır.

Aşka düşen gönül (aşkın ateşiyle) sevgiliye kaynar, onunla oynar. Sevgili ise âşığa karşı (acımasızca) gururlanıp oyunlar oynayarak onu zayıf düşürür:

Könlüm anar kaynayu

İçtin anar oynayu

Keldi maña boynayu

Oynap mini argurur (s. 116)

Gönül aşka düşünce **aşk ateşi tutuşmaya başlar. (Bu ateşin güçlü ısıyla) ciğer ve yürek kavrulur:**

Üdig otı tutunup

Öpke yürek kagrulur (s. 159)

Aşk Hastalıktır:

Kaynak Alan: Hastalık → Hedef Alan: Aşk

Aşk duygusunun hastalık kavramı aracılığıyla dile getirildiği bu metaforik haritada yer alan kavramların ontolojik ve epistemik uygunlukları şöyle açıklanabilir: Aşk, insanın bedeninde veya ruhunda yaralar açarak kişiyi rahatsız eden, yoran, sağlığı bozarak hastalığa sürükleyen bir duygudur. Hastalık da insanı bedensel veya ruhsal açıdan yoran, zayıflatan, bitkin düşüren, sağlığın bozulması sonucunda ortaya çıkan rahatsızlık durumudur. Çağdaş metafor teorisyenlerinden *George Lakoff* ve *Mark Johnson*'un "Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil" adlı yapıtlarında yer alan *Aşk Bir Hastalıktır* metaforu "Bu hastalıklı bir ilişki. Güçlü, sağlıklı bir evlilikleri var..." örnekleriyle açıklanır (2022: 95).

Sevgilinin göz etmesi ile âşığın gözyaşları diner ve **(aşk hastalığından açılmış) gönül yarası iyileşir:**

Yüknüp maña imledi

Közüm yâşın yamladı

Bagrım bâşın emledi

Elgin bolup ol keçer (s. 120)

Âşık gizli tuzağı görmeden oraya ayak basar. **(Böylece aşk illetiyle) hastalanır** ve sevgiliden **yarasına tedavi olmasını, onu iyileştirmesini** diler:

İkledi meniñ adak

Körmedip ogrı tuzak

İgledim andın uzak

Emlegil emdi tuzak (s. 119)

Aşk Tuzağa Düşmektir/Tutsaklıktır:

Kaynak Alan: Tuzağa Düşmek/Tutsaklık → Hedef Alan: Aşk

Söz konusu metaforun kurgulandığı haritada sevgili avcı, âşık av, âşık olmak tuzağa düşmek, tutsaklık olarak tasarlanmıştır. Aşk ve tuzağa düşmek, tutsaklık kavramlarının ontolojik, epistemik uygunluklarını şu şekilde açıklayabiliriz: Aşk, insanın farkında olmadan kapıldığı şiddetli bir duygudur. Bu duyguya kapılan kişi bir müddet sonra aşkın esiri, tutsağı olur ve yaşamına sağlıklı bir şekilde devam edemez. Tuzağa düşmek ve tutsak olmak da ansızın bir hata sonucu gerçekleşir ve kişiyi kapalı bir mekâna hapsederek yaşamından alıkoyar. Bu metaforik haritaya göre aşkın yaşandığı beden hapishane, âşık mahkûm, aşkın kendisi ise tutsaklıktır.

Âşık sevgilinin baygın gözlerine, kara benlerine, kızıl yüzüne, güzelliğine kanarak **tutsak olmuş**, kendinden geçmiştir. Sevgili ise **âşığı tutsak edip** kaçmıştır:

Bulnar mini öles köz

Kara meñiz kızıl yūz

Andın tamar tükel tūz

Bulnap yana ol kaçar (s. 120)

Âşığın gönlü sevgilinin güzelliğiyle avlanır, gözü onun ayak tozuyla iyileşir:

Awlalur özüm anıñ tūzına

Emlelür közüm anıñ tōzıña (s. 162)

Âşığın uğrayacağı yer uzaktadır, **sevgilinin bakışları onu tutsak etmiştir**:

Ugragım kendü yırak

Bulnadı meni karak (s. 156)

Kaygı

DLT'deki şiirlerde yer alan kaygı kavramı bitki, güneş ve hastalık kavramları aracılığıyla kavramsallaştırılarak metaforik bir düzleme taşınmıştır.

Kaygı Bitkidir:

Kaynak Alan: Bitki → Hedef Alan: Kaygı

Kaygı kavramının bitki kavramı aracılığıyla ifade edildiği bu metaforik haritada duygunun kabı bir başka deyişle taşıyıcısı beden olduğu için öncelikle *Beden Bahçedir* metaforu yer almaktadır. Bedende yetişen bitki duygu, bahçenin bitkisi ise ağaç, çiçek vb.dir. Kaygı bedeni rahatsız eden, üzen, keder içeren bir duygu olduğu için dikenli bir bitki olmalıdır. Bu doğrultuda kaygı dikenli, zararlı bir bitki olarak tasarlanmış, sevinç ise bedeni huzura kavuşturan, mutluluk içeren bir duygu olduğu için ilaç olarak ifade edilmiştir. Bu dilsel formlar *Kaygı Bitkidir* metaforunun yanında *Sevinç İlaçtır* metaforunu da kurmaktadır. İlgili metaforik haritaya göre sevinç ilacı dikenli bir bitki olan kaygıyı biçerek yok etmiş, böylece beden bu olumsuz duygudan kurtulmuştur.

Sevinç ilacı kaygı (otunu) biçerek sözü edilen olumsuz duyguyu yok etmektedir. Bunu gören sağdıç (sarayı) cennet olarak adlandırır:

Mende bulnur sewinç otı kađgu otar

Karşı körüp sagdıç anı uçmak atar (s. 168)

Kaygı Güneştir:

Kaynak Alan: Güneş → Hedef Alan: Kaygı

Kaygı kavramının güneş kavramı ile kavramsallaştırıldığı bu metaforik haritada kaynak alan güneş ve hedef alan kaygı kavramı arasında kurulan ilişki ilgi çekicidir. Çünkü kaygı bedeni yoran, rahatsız eden olumsuz bir duygudur. Gün, güneş, güneşin doğması ile ilgili kurulan dilsel ifadeler ise genellikle olumlu bir etki alanına sahiptir. Örneğin *Kutadgu Bilig*'de geçen "küni tog-" deyimini "kısmeti açılmak, yıldızı parlamak"; "küni yaru-" deyimini "şansı yaver gitmek, işleri yolunda olmak, yıldızı parlamak" anlamlarına gelmektedir (Şen, 2017: 152). *Nehcü'l-Ferâdis*'te yer alan "kün menjizlig" deyimini "güneş gibi parlak", "insanlara yol gösteren ve zihinlerini aydınlatan kimse"; *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da geçen "kün yarukluğu teg komı-" deyimini "güneşin parladığı gibi ışıdamak", "çok güzel görünmek" anlamlarını taşımaktadır (Tokay, 2019: 323-324). Bir başka örnek olan "gün doğ-" deyimini ise temel anlamının yanında "isteklerini en iyi biçimde gerçekleştirebileceği çok elverişli koşullar ortaya çıkmak" anlamına gelir (Aksoy, 1988: 827). Görüldüğü üzere olumlu bir kavram alanı kuran güneş, DLT'deki ilgili şiirde olumsuz bir nitelik taşıyan kaygı duygusunu kavramsallaştıran bir kaynak etki alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

(Mücadeleyi kaybeden bir yiğit) evini barkını satmak, fidye karşılığında gitmek ve hayatı devam ettikçe (gittiği yerde) kalmak ister. Çünkü (bu yenilgiyle) **onun için artık kaygı güneşi doğmuştur:**

Ewin barkın satıgsadı

Yulug bīrip barıgsadı

Tirig erse turıgsadı

Añar sâkınç küni togdı (s. 104)

Kaygı Hastalıktır:

Kaynak Alan: Hastalık → Hedef Alan: Kaygı

Kaygı duygusunun hastalık kavramı aracılığıyla metaforik bir düzleme taşındığı bu haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şöyle açıklanabilir: Kaygı, "Üzücü veya kötü bir şey olacak korkusundan doğan tedirgin edici duygu; düşünce, tasa, küşüm, endişe, gam" olarak tanımlanan (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) insanı rahatsız eden, sıkıntılı, yorucu bir duygudur. Hastalık da insanı zayıf düşüren, rahatsız eden, yoran, yaşamı aksaklığa uğratan, sağlığını bozulması sonucu ortaya çıkan olumsuz bir durumdur.

Beyler (savaş meydanında) atlarını yormakta, **kaygı (hastalığı) onları zayıf düşürmektedir. Bu hastalıkla âdeta safran sürülmüş gibi benizleri yüzleri sararmıştır:**

Begler atın argurup

Kađgu anı torgurup

Meñzi yüzi sargarıp

Kürküm añar türtülür (s. 108)

Öfke

DLT'deki şiirlerde yer alan öfke metaforlarının kaynak etki alanları ateş ve fiziksel güç kavramlarıdır.

Öfke Ateştir:

Kaynak Alan: Ateş → Hedef Alan: Öfke

Öfke duygusunun ateş kavramı aracılığıyla kavramsallaştırıldığı bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şöyle açıklanabilir: "Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi; kakınc, kızgınlık, celal, hırs, hışım, hiddet, gazap" olarak tanımlanan (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) öfke, bedeni kasıp kavuran, yakıcı, bedendeki sıcaklığı arttıran, şiddetli bir duygudur. "Öfkede akıl olmaz", "Öfkeyle kalkan zararlar (ziyanlar) oturur" atasözleri (Aksoy, 1988: 405) öfkenin

olumsuz özelliklerini açıklayan iyi örneklerdendir. Nesnelere yanıcı maddelerle tutuşturulması sonucu ortaya çıkan ısı olarak tanımlanan ateş de güçlü, yakıcı, yok edici bir özelliğe sahiptir. Her iki kavramın birleştiği nokta yakıcı olma özelliğidir. Ateş kavramının *Güncel Türkçe Sözlük*'teki altıncı anlam sıralamasında ifade edilen "Öfkeden dolayı oluşan kızgınlık" anlamı (2024) da öfke ve ateş kavramlarının eşleştirildiği metaforik haritaya ışık tutar nitelikte bir açıklamadır.

Türkçedeki öfke metaforları üzerine yapılmış bilimsel bir çalışmada öfkenin Türkçeye özgü bilişsel modelinde kap, doğal güç ve rakip metaforlarının belirgin rolü olduğu ortaya koyulmuştur (Arıca Akkök, 2017: 302). Öfke metaforlarının bir kültürel model olarak ele alındığı bir başka çalışmada öfkenin fizyolojik etkisi vücut ısısının artışı olarak ifade edilmiş, bu durumun çoğunlukla kız- fiiliyle dile getirildiği öne sürülmüştür (Aksan, 2006). Çağdaş metafor teorisyenlerinden *Zoltán Kövecses*'in duygu metaforları üzerine kaleme aldığı eserinde ise öfke metaforlarının kaynak alanlarından biri "fire" 'ateş' olarak gösterilmiş, ilgili metafor "He's doing a slow burn." 'O yavaş yavaş yanıyor.' ve "His anger is smoldering." 'Öfkesi için için yanıyor.' cümleleriyle örneklendirilmiştir (2004: 21).

Erenler (savaş meydanında) birbirlerine karşı kabarıp intikam ve kinle kavgaya tutuşurlar. Sakal tutup mücadeleye girişirler ve **(öfkeden) göğüslerinden ateş çıkar**:

Eren arıg ürpeşür

Öçin kekin irteşür

Sakal tutup tartışur

Kögsi ara öt tüter (s. 88)

Öfke Fiziksel Güçtür:

Kaynak Alan: Fiziksel Güç → Hedef Alan: Öfke

Öfkenin fiziksel bir güç olarak ifade edildiği bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekilde ifade edilebilir: Öfke aklın düşünce yeteneğinden uzaklaştığı, gücüyle ansızın bedeni kuşatan, insanı zarara uğratan, yıkıcı, olumsuz bir duygudur. "Fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği; çelim, efor" olarak tanımlanan (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) duygu kavramını metaforik düzleme taşıyan ana kaynak olarak gösterilen (Kövecses, 2004: 61) güç kavramı ise irade sonucu iyiye kullanıldığında olumlu, kötüye kullanıldığında olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Öfke gücünün olumsuz bir etki alanına sahip olduğu düşünülürse her iki kavram ansızın ortaya çıkma, şiddetli olma ve yıkıcılık özelliği ile ön plana çıkmaktadır.

Öfke o kadar **güçlüdür ki hiç kimse onu tutamaz. O (gücülle)** arslan gibi kükrer, yiğitlerin başını doğrar:

Öpkem kelip ugradım

Arslanlayı kökredim

Alplar başın togradım

Emdi meni kim tutar (s. 88)

Utanç

Utanç kavramı boyuttaki küçülme ve dünyadan gizlenmek aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır.

Utanç Boyutta Bir Küçülmedir:

Kaynak Alan: Boyutta Küçülme → Hedef Alan: Utanç

Utanç duygusunun boyuttaki küçülme ile ifade edildiği bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şöyle açıklanabilir: İnsan herhangi bir durum karşısında yaşadığı utançla baş edebilmek için görünmemek ve küçülme ister. Ancak bu şekilde utanç duygusunu yenebilir. Çünkü kişi görülmediğinde ya da görülmediğini düşündüğünde utanç duygusundan kurtulabilecektir. Bu

doğrultuda utanç kavramı görülmeme isteği açısından boyuttaki küçülmeyle uyumlu bir metaforik alan oluşturmaktadır.

Gönderilen erler (savaş meydanında) diz çöktüler, başları boyunlarına (bu yenilgi yüzünden) sövüp durdu. Onlar (bu yenilgiyle) **utanç içinde eğilip büzüldüler**:

Eren ıdıp söke turdı

Başı boynın söke turdı

Uwut bolup büke turdı

Uđu kılma tipen yıgdı (s. 104)

Utanç Dünyadan Gizlenmektir:

Kaynak Alan: Dünyadan Gizlenmek → Hedef Alan: Utanç

Utanç duygusunun gizlenmek kavramıyla kavramsallaştırıldığı bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları *Utanç Boyutta Bir Küçülmedir* metaforunun kaynak alanlarıyla benzerdir. Herhangi bir nedenle utanç duygusuna kapılan kişi bu duygudan kurtulabilmek için gizlenmek ister. “Pek çok utanmak, o anda kimsenin kendisini görmemesini istemek” anlamlarına gelen “Yerin dibine geçmek”, “yere batmak”, “yer yarılrsa içine gireceği gelmek” deyimleri (Aksoy, 1988: 1116) *Utanç Dünyadan Gizlenmektir* metaforunu yansıtan iyi örneklerdendir.

Yerleri örterek ordu gelince Alp Apa (korkarak) kaçar ve **utanç içinde gizlenir**:

Sũ keldi yir yapa

Kazar kar (tuyag) tepe

Kaçtı aňar Alp Apa

Uwut bolup ol yaşar (s. 106)

Üzüntü

DLT’deki şiirlerde yer alan üzüntü metaforunun kaynak etki alanı ateş kavramıdır.

Üzüntü Ateştir:

Kaynak Alan: Ateş → Hedef Alan: Üzüntü

Üzüntü duygusunun ateş kavramı aracılığıyla kavramsallaştırıldığı bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekilde açıklanabilir: “Olması istenilmeyen olaylardan doğan ruh tedirginliği; burkuntu, üzünç, dert, eza, meyusiyet, teessür” olarak tanımlanan (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) üzüntü, insanı yıpratın, içini yakan, olumsuzluğa hapseden bir duygudur. Ateş herhangi bir yanıcı maddenin etrafındakileri tutuşturmasıyla ortaya çıkar. Bu doğrultuda ateş etrafındakileri, üzüntü duygusunun aracı kalbi ve gönlü yakar. “Büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek” anlamını taşıyan “içine (yüreğine) ateş düşmek” (Aksoy, 1988: 869); “yüreği yanmak” deyimleri (Aksoy, 1988: 1131) *Üzüntü Ateştir* metaforunu taşıyan iyi örneklerdendir.

Gönül (üzüntü ile) içini yaktı, yatışmış yarayı deşti. Geçmiş (güzel) zamanların peşine düştü. Geçip giden zamanların hep peşine düşölür (özlemi çekilir):

Könlüm için örtedi

Yatmış başıg kartadı

Keçmiş öđüg irtedi

Tün kün keçip irtelür (s. 108)

İnsan Kavramı Üzerine Kurulu Metaforlar

DLT'de yer alan şiirlerde insan kavramına ilişkin *Beden Kaptır* ve *İnsan (Düşman) Bitkidir* metaforları tespit edilmiştir:

Beden Kaptır:

Kaynak Alan: Kap → Hedef Alan: Beden

Beden kavramının kap kavramı ile dile getirildiği bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekildedir: Beden insanın organlarını kaplayan, onu dış etkenlerden koruyan ve deriden oluşan bir bütündür. İnsan bu bütünlüklü yapıyla sınırlarını öğrenir, dış dünyanın zararlı etkenlerinden korunur. Kap sıvı, katı herhangi bir maddeyi sınırlandıran, taşıyan, kaplayan, koruyan nesnedir. Her iki kavram da kapsama, koruma, sınırlandırma, taşıma yönleriyle ön plana çıkmaktadır.

Nagehan Uçan Eke, kap metaforunun insan yaşamını nasıl şekillendirdiğini şöyle açıklar: “Aslında her insan birtakım kaplar ve kutucuklardan oluşan bir hayat yaşar. İçinde bulunulan her durum bir kabın içi ya da başka bir kabın dışıdır. Bu sebeple de insanoğlu, hayatı ‘kaplar’ şeklinde algılar.” (2017: 91). Bu bilgiye göre insan yaşamının temelde bir kap olgusu üzerine kurulu olduğunu belirtmemiz gerekir.

(Savaş meydanındaki o erin) kanı fışkırarak aktı. **(Beden) kabı tümüyle deşildi.** Ölülere (ölenlerin arasına) katıldı ve (ölümü) doğan güneşini batırdı:

Kānı akıp yoşuldu

Kābı kamug teşildi

Ölög bile koşuldu

Togmış küni uş batar (s. 89)

İnsan (Düşman) Bitkidir:

Kaynak Alan: Bitki → Hedef Alan: İnsan

İnsan kavramının bitki aracılığıyla metaforik bir düzleme aktarıldığı bu haritadaki ontolojik ve epistemik uygunluklar şu şekilde açıklanabilir: İnsan doğan, büyüyen, yaşam süren ve ölen bir canlıdır. Bitki de insan yaşamı için hayati bir öneme sahip olan, doğup büyüyen ve ölen, canlı bir organizmadır. Toprağa düşen tohum bitkiyi, anne rahmine düşen tohum ise insanı doğurur. “Bitkilerde döllenme sonunda yumurtacıktan oluşan ve yeni bir bitki oluşmasını sağlayan tane; ekecek” olarak tanımlanan (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) tohum sözcüğünün mecazî anlamıyla “Soy sop, döl, nesil, sülale” (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) şeklinde ifade edilmesi, *İnsan Bitkidir* metaforunun bilişsel mekanizmamızda yer aldığını vurgulaması yönüyle dikkat çekicidir. “Bir yere iyice yerleşmek” anlamına gelen “kök salmak” deyimi (Aksoy, 1988: 938) de aynı metafora kaynaklık eden bir başka örnektir. DLT'de yer alan metaforik haritada ise düşman bitki olarak kurgulandığı için sözü edilen bitki zararlı, dikenli bir bitki olmalıdır.

İpekten yapılmış yağmurlukla korunan otağ kurulmuş, tuğ dikilip kös vurulmuştur. (Yiğitlikle) **düşman otu biçilmiştir:**

Korvı çuvaç kuruldu

Tügum tikip uruldu

Sūsi otun oruldu

Kançuk kaçır ol tutar (s. 87)

Ölüm Kavramı Üzerine Kurulu Metaforlar

DLT'deki şiirlerde yer alan ölüm metaforlarına güneşin batışı, ev sahibi ve düşman kavramları kaynaklık etmektedir.

Ölüm Güneşin Batışıdır:

Kaynak Alan: Güneşin Batışı → Hedef Alan: Ölüm

Ölüm kavramının güneşin batışı ile ifade edildiği bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekilde açıklanabilir: Evrendeki canlılar arasında öleceğini bilen tek canlı insandır. Bu gerçekle yaşamını devam ettirir. İnsanın yolculuğundaki son durak olan ölüm, bilinmezliği ile korku yaratır. Güneşin batışıyla gökyüzü karanlığa bürünür ve gece olur. Gece, yeryüzündeki her şeyin üzerini örterek karanlığıyla bilinmezlik yaratır. Ölüm soğuktur, güneşin batışıyla da hava soğumaya başlar. Bu bağlamda kaynak alan güneşin batışı ve hedef alan ölümün ortak yönleri bilinmezlik, karanlık ve soğuk kavramlarıdır.

(Savaş meydanında) kanı fişkırcasına akıtılan, beden kabı deşilen er **ölmüş**, böylece **doğan güneşi batmıştır**:

Kānı akıp yoşuldu

Kābı kamug teşildi

Ölög bile koşuldu

Togmış küni uş batar (s. 89)

Ölüm Ev Sahibidir:

Kaynak Alan: Ev Sahibi → Hedef Alan: Ölüm

Ölüm kavramının ev sahibi olarak tasarlandığı bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekilde açıklanabilir: Ölümün insanın yaşamının sonunda ulaştığı, dönüşü olmayan, tek gerçek mekân olduğu düşünülürse bu mekânda insanı ağırlayıp ev sahipliği yapacak yegâne kişi de ölümün kendisinden başka bir şey değildir. *Montaigne* ölüm üzerine kaleme aldığı bir deneme yazısında "Ömrünüzün her günlük işi, ölüm evini kurmaktır." (2013: 205) der. İnsanın her gün inşa ettiği bu ölüm evi, yolculuğunun sona ermesiyle vardığı tek gerçek evdir. Bu evin sürekli değişen misafiri insan, değişmeyen ev sahibi ise ölümün kendisidir.

Uyuyakalan düşman orduyu görünce şaşırıp kaldı. **Ölüm onu (ansızın yakalayarak) kendi evinde konuk etti** ve ağızlarına zehir sağdı:

Yağı begdin udıkladı

Körüp sūni ađıkladı

Ölüm anı konukladı

Ağız içre agu sağdı (s. 91)

Ölüm Düşmandır:

Kaynak Alan: Düşman → Hedef Alan: Ölüm

Ölüm kavramının düşman aracılığıyla kavramsallaştırıldığı bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekildedir: İnsanın hiçbir zaman hiçbir koşulda yarışamayacağı, yenemeyeceği, alt edemeyeceği en büyük düşmanlarından biri ölümdür. Bu bağlamda *Ölüm Düşmandır* metaforunun kaynak ve hedef alanı arasındaki ilişki insan yaşamının belki de en önemli biricik gerçeğini yansıtmaktadır.

Yemeğini tattıran, düşmana boyun eğdiren bir yığitti (ancak) **ölüm onu bastı ve yere vurarak (devirdi):**

Erdi aşın taturgan

Yawlak yağıg katargan

Boynın tutup kağırgan

Bastı ölüm agtaru (s. 110)

Zaman Kavramı Üzerine Kurulu Metaforlar

DLT'de zaman kavramı üzerine kurulu metaforların kaynak etki alanları düşman ve hastalık kavramlarıdır.

Zaman Düşmandır:

Kaynak Alan: Düşman → Hedef Alan: Zaman

Zaman kavramının düşman kavramı ile metaforik bir düzleme taşındığı bu haritanın ontolojik ve epistemik uygunlukları şu şekilde açıklanabilir: İnsanın kendisini, yaşamını derinden etkileyerek dönüştüren zaman, yaşamın en temel, en değerli olgularından biridir. Zamanın kıymetli oluşu insanın metaforik dünyasına da yansımıştır. Örneğin bilişsel mekanizmamızda yer alan *Zaman Paradır* metaforu zamanın değerli bir kaynak olduğunu vurgulaması açısından önemlidir. Bu metaforik harita şu şekilde değerlendirilmektedir: "*Zaman Paradır, Zaman Sınırlı Bir Kaynaktır*'ı, *Zaman Sınırlı Bir Kaynaktır* ise *Zaman Değerli Bir Metadır*'ı gerektirir." (Lakoff ve Johnson, 2022: 39). Zaman sınırlı bir kaynak olduğu için onun gücü karşısında zayıf bir canlı olan insan, nihayetinde zamana yenik düşer. İnsanın zaman karşısındaki bu güçsüzlüğü ve çaresizliği onu düşman olarak algılamasına neden olur.

Zaman intikamını alarak Alp Er Tonga'yı öldürmüştür. Onun ölümünden sonra geriye kötü dünya kalmış, insanların (üzüntüden) yürekleri yırtılmıştır:

Alp Er Toņa öldi mü

İsiz ajun kaldı mu

Öđlek öçin aldı mu

Emdi yürek yırtılır (s. 107)

Zaman fırsat gözetip gizli tuzak kurarak beyler beyi Alp Er Tonga'yı şaşırtmıştır. O kutlu bey kaçsa bile (ölümün elinden) kurtulamaz:

Öđlek yarağ közetti

Ogru tuzak uzattı

Begler begin azıttı

Kaçsa kalı kurtulur (s. 107)

Zaman, devran saldırıp ok atsa dağların başı (bile) delinir. Dünyanın geleneği, düzeni böyledir. Bundan öte söylenecekler bahaneden başka bir şey değildir:

Ögreyüki mundag ok

Munda ağın tıldag ok

Atsa ajun ugrap ok

Taglar başı kertilür (s. 108)

Zaman nişan alıp okunu atsa (gücü karşısında) ona karşı koyabilecek hiç kimse yoktur. **Dağı hedefine alıp ok atsa** vadinin dibi (bile) yıkılır:

Atsa okın kezgerip kim tur anı yığdaçı

Tāgıg atıp ugrasa ōzi kuyı yırtılır (s. 148)

Zaman Hastalıktır:

Kaynak Alan: Hastalık → Hedef Alan: Zaman

Zaman kavramının hastalık ile kavramsallaştırıldığı bu metaforik haritanın ontolojik ve epistemik uygunluklarını şöyle belirtebiliriz: İnsanın en büyük hastalıklarından biri yaşlanmaktır. Yaşlanmaya neden olan en temel etken ise zamandır. Zamanın tükenmez gücü karşısında yaşlanan insan gücünü kaybedip zayıflamaya, hastalanmaya başlar. Hastalık kavramı da sağlığı bozarak insan yaşamını tehdit eder. Bunun sonucunda ise hayat sona erer.

Zaman günü aceleyle geçirir. **İnsanın gücünü zayıflatıp dünyadaki erleri azaltır:**

Ödlek küni tawratur

Yalıñuk küçin kewretür

Erdin ajun sewritür

Kaçsa takı ertilür (s. 108)

SONUÇ

Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan şiirlerdeki metaforların tespit edildiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Eserde doğa kavramına ilişkin *Mevsimler (Kış ve Yaz) Mücadelede Birer Rakiptir* metaforu; duygu kavramını yapıya kavuşturan *Aşk Ateştir, Aşk Hastalıktır, Aşk Tuzağa Düşmektir/Tutsaklıktır, Kaygı Bitkidir, Kaygı Güneştir, Kaygı Hastalıktır, Öfke Ateştir, Öfke Fiziksel Güçtür, Utanç Boyutta Bir Küçülmedir, Utanç Dünyadan Gizlenmektir ve Üzüntü Ateştir* metaforları; insan kavramına yönelik *Beden Kaptır ve İnsan (Düşman) Bitkidir* metaforları; ölüm kavramını kavramsallaştıran *Ölüm Güneşin Batışıdır, Ölüm Ev Sahibidir, Ölüm Düşmandır* metaforları ve zaman kavramı ile ilgili *Zaman Düşmandır, Zaman Hastalıktır* metaforları tespit edilmiştir. Bu doğrultuda söz konusu şiirlerde toplam on dokuz farklı metaforun yer aldığı gözlemlenmiştir. İlgili metaforlar arasında on bir sayıda kullanımla en çok duygu kavramının metaforik bir düzleme taşındığı görülmektedir. Bunu ölüm kavramı takip etmektedir.

Mevsimler (Kış ve Yaz) Mücadelede Birer Rakiptir metaforunda mevsimlerin insan yaşamı üzerindeki belirgin rolü gün yüzüne çıkmaktadır. Hareketli bir yaşam süren, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Türkler için mevsimler gündelik yaşamı şekillendirmede önemli bir zaman değişikliğini ifade ettiğinden birbirleriyle mücadele ederek gövde gösterisinde bulunan bir savaş meydanındaki rakipler olarak tasarlanmışlardır.

Duygu kavramı ateş, hastalık, tuzağa düşmek/tutsaklık, bitki, güneş, fiziksel güç, ilaç, boyuttaki küçülme ve dünyadan gizlenmek kaynak etki alanları aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır. İlgili kaynak alanların çeşitliliği, insanın duygu kavramını incelikli bir biçimde işlemlediğini ve duygunun üzerine çeşitli düşünce kalıpları ürettiğini göstermektedir. Bahsi geçen kavramlar aşk, kaygı, öfke, sevinç, utanç ve üzüntü duygularını kavramsallaştırmıştır. Söz konusu kaynak alanların yoğun bir şekilde olumsuz duyguları metaforize ettiği görülmektedir. Bu durum olumsuz duyguların daha yoğun hissedilmesi bu sebeple de yoğun bir şekilde ifade edilmesi ile ilgili olabilir. Ayrıca olumsuz bir duygu olan kaygının genellikle olumlu bir kavram alanı kuran güneş kavramı ile yapıya kavuşturulması ilgi çekicidir.

İnsan kavramı üzerine kurulu *Beden Kaptır* metaforu yaşamın temel niteliğini vurgulaması açısından önemlidir. Çünkü pek çok dilde yer alan ilgili metafor, insanın doğumundan ölümüne kadar

(doğumda anne rahmi kabı, ölümden mezar kabı) kap kavramının yarattığı algı çerçevesinde yaşamını deneyimlediğini göstermektedir.

Eserde yer alan ölüm ve zaman kavramları üzerine kurulu metaforlardaki ana bağlam insanın ölüm ve zaman karşısındaki güçsüzlüğüdür. Çünkü insanın yaşam mücadelesinde yenik düştüğü en güçlü rakipleri zaman ve ölümdür. Her iki rakip karşısında da her zaman mağlup olan insan, ölümden kaçamadığı gibi geçen zamanı da durduramaz veya geri döndüremez. Bu bağlamda ölüm ve zaman kavramları insan zihninin bilişsel mekanizmasında DLT'deki örnek şiirlerde görüldüğü gibi düşman, hastalık gibi olumsuz kaynak etki alanlarıyla varlık alanı bulur.

KAYNAKÇA

Aksan, M. (2006). Metaphors of anger: An outline of a cultural model. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(1), 31-67.

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1 atasözleri sözlüğü*. İnkılâp.

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2 deyimler sözlüğü*. İnkılâp.

Arıca Akkök, E. (2017). Turkish metaphors of anger. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 57(1), 302-326. Doi: 10.1501/Dtcfder_0000001516

Çelik, N. (2022). Dîvânu Lugâti't-Türk'te aşk ve sevgiliye dair kavramlarda kullanılan metaforik unsurlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 54, 287-300. Doi: [10.21563/sutad.1130523](https://doi.org/10.21563/sutad.1130523)

Draaisma, D. (2021). *Bellek metaforları zihinle ilgili fikirlerin tarihi*. Metis.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2020). *Dîvânu Lugâti'-t-Türk'teki şiirler ve atasözleri*. Bilge Kültür Sanat. İstanbul. <https://sozluk.gov.tr>

Kiremitçi, E. & Coşkun, H. (2017). Mevsimsellik ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 239-248.

Kövecses, Z. (2004). *Metaphor and emotion language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press. Cambridge.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor a practical introduction*. Oxford University Press. New York.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture universality and variation*. Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from reconsidering context in metaphor*. Oxford University Press.

Lakoff, G. & Johnson, M. (2022). *Metaforlar hayat, anlam ve dil*. Minotor Kitap.

Lakoff, G. & Turner, M. (1989). *More than cool reason a field guide to poetic metaphor*. The University of Chicago Press. Chicago and London.

Montaigne, M. (2013). *Denemeler*. Sis Yayıncılık..

Şahan, K. (2017). Metafor ne değildir?. *Kesit Akademi Dergisi*, 8, 166-176.

Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde atasözleri ve deyimler*. Grafiker Yayınları.

Uçan Eke, N. (2017). *Klâsik Türk edebiyatında metaforik üslûp*. Akçağ Yayınları.

Yaylagül, Ö. (2010). Divânu Lugâti't-Türk'te yer alan atasözlerindeki metaforlar. *Milli Folklor*, 22(85), 112-121.

Yunusoğlu, M. K. (2008). Dîvânu Lugâti't-Türk'te metafor ve metonimi. İçinde F. S. Barutcu Özönder (Ed.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss. 341-352). Kùltür ve Turizm Bakanlığı.